

О.І. Шкурін, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОРАЛІ

О.І. Шкурін

Історичні етапи становлення сучасної моралі

Наша ціль - розглянути моральну культуру на основі історичних фактів, як інтегровану якість особистості, у якій відображені моральні цінності суспільства. Виховуючи людини-гуманіста, ми повинні чітко визначити можливі і реальні шляхи виховання такого типу особистості в умовах нестабільності, ринкових відносин, що складаються, нових підходів до особистості, культури, освіти і виховання.

Ключові слова: мораль, суспільна свідомість.

А.И. Шкурин

Исторические этапы становления современной морали

Наша цель рассмотреть нравственную культуру, на основе исторических фактов, как интегрированное качество личности, в котором отражены нравственные ценности общества. Воспитывая человека-гуманиста, мы должны четко определить возможные и реальные пути воспитания такого типа личности в условиях нестабильности, складывающихся рыночных отношений, новых подходов к личности, культуре, образованию и воспитанию.

Ключевые слова: нравственность, мораль, общественное сознание.

Нескінченно складний і різноманітний моральний світ сучасної людини. Сьогодні ні рівень освіти, ні кількість створених культурних цінностей, вищих досягнень в галузі науки і техніки, спортивного удосконалювання ще не говорять про високий духовний потенціал особистості.

Сучасний економічний і соціокультурний стан суспільства значно загострив проблему морального виховання, моральної культури підростаючого покоління. Моральність – стрижень духовності особистості, у ній сфокусовані й відбиті всі соціальні досягнення, багатство й цінності людського буття. Сьогодні як ніколи загострені серйозні протиріччя між сформованими загальнолюдськими ідеальними уявленнями про моральні якості особистості і тими поганими

засобами впливу, що роблять особистість сучасної людини часто аморальною і відступаючою від моральних цінностей.

Мета розвідки – на основі історичних фактів розглянути моральну культуру як інтегровану якість особистості, у якій відбиті моральні цінності суспільства, закріплені в почуттях адекватно ціннісно-моральним уявленням і соціокультурному поведженні. Виховуючи людину-гуманіста, ми повинні чітко визначити можливі й реальні шляхи виховання такого типу особистості в умовах нестабільності, ринкових відносин, нових підходів до особистості, культури, освіти, виховання тощо.

Цілісний, системний аналіз проблеми моралі, моральної культури припускає аналіз історично-генетичного аспекту досліджуваних питань, виявлення тенденцій філософсько-етичної еволюції уявлень про основні категорії етики, форми моральної свідомості, шляхи виховання моральної культури особистості.

Поняття "мораль" веде свій початок від латинських слів "mos", "mores", що означає "спокій", "мода", "звичай", "вдача". Давньоримський оратор і філософ Ціцерон, спираючись і прямо посилаючись на досвід Аристотеля, утворив прикметник "moralis" ("моральний"), тобто той, що відноситься до вдачі, характеру. Значно пізніше утворилося слово "moralitas" ("мораль") [1, с. 19].

З приводу виникнення моралі як форми суспільної свідомості і регулятора людського поведження в сучасній етиці мається кілька точка зору. Перша точка зору відстоюється представниками релігійної етики, які вважають, що мораль – божий дарунок і основні її вимоги й поняття є даними раз і назавжди. Друга точка зору на походження моралі має світську природу. Її виникнення виводиться з наявності в людей групових альтруїстичних почуттів, морального інстинкту, властивого людині. Третя точка зору відзначає виникнення моралі як результату історичного розвитку людських відносин, свідомості і самосвідомості людей.

Узагальнюючи дослідження з історії моралі, різні точки зору на природу виникнення моралі, можна відзначити, що виникнення і становлення моралі як форми суспільної свідомості обумовлено рівнем розвитку продуктивних сил і

виробничих відносин, системою соціальних цінностей, особливостями соціальної структури суспільства, умов соціального спілкування, засобів комунікації, стану соціальної психології, особливостей ідеології того або іншого суспільства. Вимоги моралі виникають поступово, виділяючись з більш ранніх способів регуляції: звичаїв, ритуалів, табу.

Мислителі давнини – Заратустра, Лао-Цзи, Конфуцій – наполегливо намагалися знайти відповідь на питання про те, що можна назвати моральним у людині. Однак у науковій формі відгомони цих пошуків дійшли до нас тільки з Давньої Греції (Сократ, Платон, Аристотель). Сократ бачив сутність моралі в тому, що вона є знанням про поведження людей, а спосіб її поширення оцінював як спосіб повчання їхніх чеснот. Вищою моральною цінністю Сократ вважав справедливість.

На відміну від Сократа, Платон і Аристотель підкреслювали соціальну природу і призначення моралі, розглядали її насамперед як засіб організації громадського життя, а не просто досягнення особистої досконалості і блаженства [2, с. 113].

Платон вважав, що в самій природі існують ідеї добра і справедливості, однак шукав основи морального поза світом – в Ідеї, закладеній в пристрої світового життя. Ідея про поза-людське і поза-природне походження моральності проходить згодом через всю історію етики.

В етичних поглядах Аристотеля постійно звучить думка про те, що тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість, а найбільшою цінністю і привілеєм людини є право на щасливе життя. Пояснення моральних понять Аристотель шукав не у вищому Розумі, як це робив Платон, а в дійсному житті людей, у розумі людини. Аристотель доводив, що етичної чесноти не можна навчитися, її можна придбати лише шляхом діяльності, тому що вона складається у вигляді звички. Аристотель першим в історії етики ставить проблему свободи вибору [3, с. 35]. Відзначимо особливо, що Аристотель, а слідом за ним і Гоббс, розглядав мораль як інструмент збереження порядку в суспільстві.

Значний інтерес у плані аналізу історично-генетичного аспекту розвитку уявлень про моральність представляє етичне навчання Епікура, що обґрунтувало сутність евідемонізма, тобто морального навчання, побудованого на шуканні щастя. Епікур увів розцінку задоволень, відповідно до їх впливу на наше життя в цілому. Саме цим шляхом згодом пішли Б.Спіноза, Бентам, Дж.Милль та ін.

На відміну від епікурейського уявлення про щастя, стоїки визнавали необхідність ригоризму як строгого відношення до своїх власних слабкостей. Стоїки, а слідом за ними й І.Кант вважали, що сутність моралі виражається у вимогах, що забезпечують слідкування незаперечному боргові. Відзначимо, що ригористична концепція стала однією з найбільш розповсюджених теорій взаємозв'язку моральності і мистецтва в Новий час. Сенека, Ціцерон визначали основи моральності в розумі людини. Прагнення до суспільного блага вони вважали природженою якістю, що розвивалося в людині в міру його розумового розвитку.

Таким чином, антична етика вбачає джерела моральних спонукань людини в його природних схильностях і розумі, відзначає суспільну природу моральності (нормативне-примусовий характер боргу, раціонально спрямована воля, що придушує природну чуттєвість, універсальність морального закону) [3, с. 31].

Мораль європейське-середньовічного суспільства мала станово-корпоративний характер, тобто була орієнтована на локальні групи і їхнє особливе положення в системі соціальної ієрархії.

Проблема істини, добра і краси в зв'язку з проблемою людини стала основою філософських і гуманітарних шукань мислителів епохи Відродження (Пико делла Мирандола, Л.Валла, М.Монтень і ін.). М.Монтень підкреслює значення людської суб'єктивності при усвідомленні цінності людської особистості: "наше сприйняття блага і зла значною мірою залежить від думки, що ми маємо про них" [7, с. 47].

У філософії XVII–XVIII ст. мораль як спеціальний феномен громадського життя й особистісного буття людини в основному зводилася до наукового пі-

знання і механізмів психіки. У Р.Декарта совість, каяття, любов і повага, сором і гордість, мужність і боягузтво визначаються як властивості і прояв загальної психічної конституції людини, як вираження його споконвічних щиросердечних імпульсів [3, с. 47]. Б. Спиноза зводить специфічний зміст моральних понять до того, що складає природу і розум людини, тобто виявляє раціонально-натуралістичні погляди на людину. Філософ доводить оцінний характер таких понять як "добро, зло, порядок, безладдя, тепло, холод, краса, неподобство і т.д." [7, с. 53]. У цілому Б.Спиноза будував свою моральність на евдомонічному початку, тобто на шуканні людиною щастя.

Подальший розвиток теорія моральності і морального виховання знаходить у філософії видатних мислителів XVIII ст. Д.Локка, А.Шефтсбери, Ф.Хатчетсона й ін. Так, наприклад, Д.Локк і його послідовники прагнули заснувати моральність на користі.

Етична система І.Канта базується на двох основних ідеях – безумовної самоцінності людської особистості й обов'язку. Абсолютна повага до особистості складає, на думку Канта, моральна підстава моралі і права. Поводження людини може оцінюватися як моральне лише тоді, коли він діє відповідно до вимог боргу, зневажаючи розуміннями вигоди. Одна з історичних заслуг Канта в розвитку поняття моралі складається в його вказівці на принципову загальність моральних вимог, що відрізняє мораль від багатьох інших, схожих з нею соціальних нормативів (звичаїв, традицій, етнічно-локальних нормативів, внутрікорпоративних установок). Він підкреслював, що "дві речі наповняють душу завжди новим і усе більш сильним подивом і благоговінням, чим частіше й триваліше ми міркуємо про них, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені", тобто істота внутрішнього морального закону полягає в тому, що в людині є така сила, що дієвіша всіх моральних встановлень і законів суспільства.

Ідеї етики І.Канта складають важливі положення сучасних етичних концепцій, що є методологічною основою теорій виховання моральної культури особистості.

У дослідженнях Ф.-В.Гегеля вперше в етиці дається двояке розуміння моральної сфери людини, позначена відповідно термінами "моральність" і "мораль". Моральність на відміну від моралі визначається Гегелем, у такий спосіб: "...У простій тотожності з дійсністю індивідуумів моральне виступає як загальний спосіб дії останніх – як звичаї; звичка до морального виступає як друга природа", "Якщо будемо розглядати моральність з об'єктивної точки зору, то можна сказати, що моральна людина несвідома для себе" [3, с. 107].

Сутнісна характеристика моральності людини представлена в роботах А.Шопенгауера [8], що обґрунтовував моральну волю як "універсальну онтологічно ціннісну підставу моральності й усього феноменального світу". Філософ затверджував, що "відсутність всякої егоїстичної мотивації є критерій (мірять) вчинку моральної цінності" [7, с. 130].

Серед найбільш відомих досліджень в області етики ХІХ ст. можна назвати роботи Г.Спенсера ("Основи Етики"), М.Гюйо ("Нарис моральності без зобов'язання і санкції").

Таким чином, історія західноєвропейської філософсько-етичної думки дозволяє зробити висновки про наявність двох основних напрямків розвитку етичних поглядів на людину: 1) етичні поняття впроваджені людині, тобто моральність безпосередньо зв'язана з релігією, і моральний інстинкт, почуття, прагнення впроваджені людині Творцем Природи; 2) джерело моральності знаходиться в самій людині, тобто реалістична основа моральності. Міцне місце серед етичних теорій зайняла євдемонічна концепція, що зв'язувала моральність людини з пошуком щастя, насолод.

Майже всі дослідники ХVІІІ–ХІХ ст. приходили до висновку, що в людині є природжене почуття, що закликає нас ототожнювати себе з іншими. Одні говорили про природжене моральне почуття, інші називали його симпатією, треті, як І.Кант, воліли говорити про совість, або велінні серця і розуму, про почуття боргу або просто про свідомість боргу. Інша група мислителів шукала пояснення моральних потягів людини в розумі (французькі енциклопедисти, Гельвецій).

Існувала і досить специфічна точка зору (Мандевіль, Ф.Ницше) – відношення до всякої моральності з повним запереченням і глузуванням, уявлення про неї як про пережиток релігійного виховання і марновірств.

У цілому варто визнати, що наприкінці XVIII–XIX ст. багато мислителів бачили основу моральності людини в справедливості.

Своєрідним центром духовності, залучення людини до сакрального, трансцендентному, неземному у вітчизняній філософії визнавалося серце. Проблема "філософії серця" є однією з ведучих в українській філософській думці (Г.С. Сковорода, П.Д. Юркевич та ін.). Духовні джерела моральності глибоко розкриті в навчанні Г.С.Сковороди про двох натур і три світи, про духовний світ людини, про правду, справедливість, щастя і волю, "спорідненій праці", самопізнанні. Шлях до щастя, на думку філософа, лежить через моральне самовдосконалення людини. Уся філософія Г.С.Сковороди носить яскраво виражений етика-гуманістичний характер.

Ідеї Г.С.Сковороди одержали продовження в релігійно-моральній концепції П.Д.Юркевича, що відстоює ідею співвідношення розуму і серцевої любові в моральності людини і підкреслює значення практичного здійснення добра як акта щедрої душі і відкритого серця.

Особливе місце серед вітчизняних етичних досліджень займають роботи П.А.Кропоткіна, який підкреслював, що в основі всього морального лежить поняття про справедливість [4, с. 81]. Під моральністю він розумів складну систему "почуттів і понять, що повільно розвилися і все далі розвиваються в людстві. У ній треба розрізняти, принаймні, три складові частини: 1) інстинкт, тобто успадковану звичку товариськості; 2) поняття нашого розуму – справедливість і, нарешті, 3) почуття, що підбадьорюється розумом, яке можна було б назвати самовідданістю або самопожертвою" [4, с. 278].

Моральні ідеї Л.Н.Толстого показують усю складність і суперечливість духовних пошуків видатного російського письменника. Він відзначав, що "розумне і моральне завжди збігаються". Принциповою є позиція Л.Н. Толстого по

питанню взаємозв'язку естетичного і морального: "добро без краси болісно... краса як вінець добра".

Етичні ідеї у філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. представлені філософсько-соціологічними поглядами А.А. Потебні, М.П. Драгома-нова, Т. Зіньковського, В.В. Зеньковського й ін. [5]. Питання моралі і моральності більшістю авторів розглядаються крізь призму релігійно-теїстичної проблематики, культурологічного аналізу філософських проблем людини. Так, В.В. Зеньковський відзначає, що в основі людської особистості повинна лежати моральність, що досягається працею душі [6, с. 96]. Заповідь любові до ближнього – одна з головних у його етичному навчанні. В основі морального виховання, на думку В.В. Зеньковського, лежить виховання совісті, що закладена в людині від Бога [6, с. 97]. Ми цілком можемо спиратися на філософсько-педагогічні ідеї В.В. Зеньковського щодо того, що виховуючи дитину, потрібно орієнтувати її на любов, милосердя, добро, чесність, щиросердечну чистоту, терпіння, совісність.

Джерела справжньої моральності і гуманізму В.О.Сухомлинський бачив у тому, що дитина з раннього дитинства вчиться залишати частку свого серця в чомусь і комусь, не байдужих для нього, але так, щоб, віддаючи тепло своєї душі іншим людям, він знаходив у цьому особисту радість. "Головне ж у цій найбільш тонкій сфері виховної роботи, як показує досвід, – переживання дитиною лиха, турбот і страждань іншої людини. Особиста участь у долі того, хто потребує допомоги, співчуття" [4, с. 196].

Отже, на основі історико-філософського аналізу досліджуваної проблеми ми визначили сутність моральної культури як однієї з найбільш яскравих характеристик духовності особистості, у якій представлена система моральних знань, переконань та моральної поведінки відповідно до загальнолюдських та національних уявлень про сутність моральних цінностей. Підкреслюється, що моральні цінності історично обумовлені, оскільки система моральних цінностей у різні історичні епохи змінюється та залежить від суспільних ідеалів, від ступеня культурності та одухотворення особистості та суспільства в цілому.

Література

1. **Гусейнов А.А.** Золотое правило нравственности. – М.: Молодая гвардия, 1979.
2. **Дробницкий О.Г.** Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977.
3. **Дробницкий О.Г.** Понятие морали. – М.:Наука, 1974.
4. **Кропоткин П.А.** Этика: Избранные труды. – М.: Политиздат, 1991.
5. **Лук М.І.** Етичні ідеї у філософії України (19–поч. 20 ст.). – К.: Наук. думка, 1993.
6. **Мальцева Р.М. В.В.** Зеньковский про духовно-моральний розвиток особистості // Педагогіка. – 1994. – № 4.
7. **Столович Л.Н.** Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстет. аксиологии. – М.: Республика, 1994.
8. **Шопенгауэр А.** Воля волі і моральність / *Общ. ред., сост., вступ. ст. А.А.Гусейнова й А.П.Скрипника.* – М.: Республіка, 1992.

A.I. Shkurin

Historical stages of becoming of modern moral

Our purpose to consider moral culture, on the basis of historical facts, as computer-integrated quality of personality, the moral values of society are reflected in which. Educating a man-humanist, we must expressly define the possible and real ways of education of such as personality in the conditions of instability, accordion markets relations new approaches to personality, culture, education and education.

Key words: Morality, moral, public consciousness.

Відомості про автора

Шкурін Олександр Іванович – канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету.